

Baltijas jautājums 20. gadsimta 80. gadu starptautiskajās attiecībās

Baltic Question in International Relations during Eighties of the 20th Century

Dr. habil. hist. Antonijs Zunda

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Profesors

E-pasts: antonijs.zunda@lu.lv

Analysis of the importance attributed to the Baltic question in international relations in the 1980s allows drawing the conclusion that it was rather topical and featured on the agendas of various international organisations and forums. It is particularly true regarding the European Security and Cooperation Conferences in Madrid and Vienna, as well as the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and the European Parliament. In the mid-1980s, the Baltic question gained international resonance in the Copenhagen Tribunal. The USA activities *vis-à-vis* the Baltic question obtained particular momentum during Ronald Reagan's presidency. The USA, particularly the administration of President George Bush (senior), pursued the slow evolution path towards the solution of this problem. The British Prime Minister Margaret Thatcher adhered to a similar strategy. On the whole, M. Thatcher was more concerned about stability in the Soviet Union than the restoration of the independence of the Baltic states in the shortest time possible. The leaders of France and Germany followed the principles of the so-called *Realpolitik* and were not eager advocates of the Baltic independence aspirations.

Atslēgvārdi: Baltijas jautājums, Latvijas okupācijas un inkorporācijas neatzišanas politika, neatkarības atjaunošana, ASV, Lielbritānijas, Francijas, Vācijas nostāja Baltijas jautājumā, PSRS, Krievijas Federācija, Baltijas valstu neatkarības atjaunošana.

Keywords: the Baltic question, non-recognition policy of the occupation and incorporation of Latvia, restoration of independence, the position of the USA, UK, France and Germany *vis-a-vis* the Baltic question, the USSR, the Russian Federation and the restoration of the independence of the Baltic states.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	49
<i>Kopsavilkums</i>	56
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	57
<i>Literatūra</i>	57
<i>Arhīvu dokumenti</i>	57
<i>Publicētie dokumenti</i>	57

Ievads

Dvīdesmitā gadsimta 80. gados Baltijas jautājums bija dažādu starptautisko organizāciju un forumu darba kārtībā. Par to notika diskusijas Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (turpmāk – EDSO) apspriedēs Madridē, Stokholmā, Otavā, Budapeštā un Vinē, kā arī Eiropas Padomes Parlamentārajā asamblejā. Plašu rezonansi apskatāmā problēma ieguva Kopenhāgenas tribunālā, kas Padomju Savienībai izvirzīja apsūdzības par Baltijas valstu okupāciju un represijām pret to iedzīvotājiem. ASV visus 80. gadus konsekventi turpināja īstenot neatzišanas politiku. Tās vēstnieks ANO nāca klajā ar paziņojumu, ka, apspriežot dekolonizācijas jautājumu, noteikti jārunā arī par okupētajām Baltijas valstīm. Uzlabojoties ASV un PSRS attiecībām, ASV Baltijas jautājuma risināšanā neizvirzīja konkrētas un striktas prasības, bet īstenoja ļoti uzmanīgu politiku. Tas bija tipiski prezidenta Džordža Buša (vecākā) (*George Bush*) administrācijai. Arī Lielbritānijas premjerministre Mārgarita Tečere (*Margaret Thatcher*) īstenoja līdzīgu politiku. Viņa vairāk domāja par demokrātisko reformu likteni Padomju Savienībā, nevis Latvijas, Lietuvas un Igaunijas suverenitātes atjaunošanu. Citas ietekmīgas Rietumvalstis – Franciju un Vāciju – satrauca baltiešu neatkarības kustības, jo bija bažas, ka tas var vājināt Mihaila Gorbačova (*Mikhail Gorbachev*) pozīcijas. PSRS Augstākā Padome atzina Baltijas valstu neatkarību 1991. gada 6. septembrī, un tai drīz vien sekoja daudzas citas Rietumvalstis.

Pētot Baltijas jautājuma problemātiku starptautiskajās attiecībās laika posmā no 1940. līdz 1990. gadam, jāatzīmē, ka tieši 80. gadi bija būtisku pārmaiņu laiks. Tās noteica dziļie krīzes procesi, kas bija vērojami Padomju Savienības ekonomiskajā un sociālpolitiskajā attīstībā, kā arī Rietumvalstu starptautisko pozīciju nostiprināšanās. Jauna iezīme bija Baltijas jautājuma klātbūtne dažādu starptautisko organizāciju darba kārtībā. Piemēram, 1980. gada novembrī EDSO apspriedes konferencē Madridē ar ASV tiešu atbalstu Baltijas jautājums nonāca pasaules sabiedriskās domas uzmanības centrā. Pamats tam bija ASV Kongresa pieņemtā rezolūcija Nr. 200, kura noteica, ka prezidentam Džeimssam Kārteram (*James Carter*) ir jādod rīkojums par Baltijas valstu jautājuma izvirzīšanu Madrides konferences darba kārtībā. Jūtot šādu ASV pieeju, aktivizējās arī Pasaules Brīvo latviešu apvienība (turpmāk – PBLA), kas konferences delegātiem sagatavoja plašu ziņojumu *Report on the Implementation of the Helsinki Act of August 1, 1975 in Soviet occupied Latvia*. Dokuments tika iesniegts 35 Madrides apspriedes dalībvalstīm, tajā kritizēta padomju okupācijas režīma politika Latvijā. Tika pievērsta uzmanība cilvēktiesību pārkāpumiem, baznīcas diskriminācijai, Latvijas pārkrievošanai un kolonizācijai. Konferences atklāšanas dienā mācītājs Māris Ķirsons, stāvēdams uz zemē izklāta Padomju Savienības karoga, ļāva savām asinīm tecēt uz tā, simboliski atgādinot Latvijas un pārējo Baltijas valstu traģisko likteni. M. Ķirsona protesta akcija notika laukumā pie Madrides sanāksmes atklāšanas vietas – *Palacio de Congressos* – un piesaistīja pasaules preses uzmanību.¹ ASV delegācijas vadītāja vietnieks Madrides konferencē Vorens Zimmernans (*Warren Zimmerman*) 1980. gada 15. decembrī paziņoja, ka ASV neatzīst Baltijas valstu prettiesisko inkorporāciju PSRS, kas notikusi ar militāra spēka palīdzību. Viņš arī uzsvēra, ka šāda rīcība neatbilst Helsinku konferences Nobeiguma akta burtam un garam.

¹ *Spilners, I.* Mēs uzvarējam! Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un Sadarbības Konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi 1972–1986. Rīga: Elpa, 1998, ISBN 9984-543-28-5, 181.–182. lpp.

Pēc Madrides konferences Baltijas jautājums izskanēja līdzīgās konferencēs Stokholmā, Otavā, Budapeštā un Vīnē. Ar ASV atbalstu PBLA pārstāvjiem Olģertam Pavlovskim un Gunāram Meierovicam Budapeštas konferencē 1985. gada oktobrī izdevās tikt ar 14 valstu delegācijām un izskaidrot tām Baltijas jautājuma būtību. Nozīmīgs sasniegums pēc šīs tikšanās bija VFR delegāta Ekerda Eikhofa (*Ekerd Eickhoff*) paziņojums, ka Vācija ir līdzatbildīga par Baltijas valstu neatkarības zaudēšanu. Pozitīvu reakciju radīja tikšanās ar Itālijas, Lielbritānijas, Spānijas, Īrijas, Beļģijas, Nīderlandes un citu valstu delegācijām.²

Eiropas Padomes Parlamentārā asambleja 1987. gada 28. janvārī pieņēma rezolūciju Nr. 872 "Par Baltijas tautu stāvokli". Dokumentu sagatavoja asamblejas paspārnē izveidotā komiteja sakariem ar Eiropas Padomē nepārstāvētajām valstīm. Galvenais ziņotājs asamblejā bija Nīderlandes pārstāvis Žerārs van der Bergs (*Gerard Bergh van der*). Viņš atzīmēja, ka 1940. gadā notikusī triju Baltijas valstu inkorporācija PSRS bija acīmredzams šo tautu pašnoteikšanās tiesību pārkāpums, tāpēc Eiropas Padome nekad nav atzinusi šo soli par likumīgu. Ž. van der Bergs īpaši uzsvēra ASV, Lielbritānijas, Kanādas un citu Rietumvalstu realizēto neatzišanas politiku kā atbalstu Baltijas tautām.³

Eiropas Parlamenta deputāts Oto fon Hābsburgs (*Otto Habsburg von*) 1982. gadā nāca klajā ar ierosinājumu apspriest Baltijas jautājumu ANO Dekolonizācijas komitejā. Tā rezultātā Eiropas Parlaments 1983. gada 13. janvārī noklausījās Politiskās komitejas ziņojumu par situāciju Igaunijā, Latvijā un Lietuvā un pieņēma speciālu rezolūciju. Dokuments sastāvēja no astoņiem konstatējošiem un pieciem rekomendējošiem paragrāfiem. Tajos bija uzsvērts, ka Helsinku konferences Nobeiguma akta 8. pants nosaka visu tautu tiesības uz pašnoteikšanos, tiesības pašam brīvi izlemt savu likteni. Tas attiecas arī uz Baltijas valstīm. Rezolūcijā bija nosodīts neatkarīgo Baltijas valstu okupācijas fakts, ko PSRS īstenoja Otrā pasaules kara sākumā 1940. gada vasarā. Eiropas Parlaments arī ierosināja Eiropas Kopienas valstu ārlietu ministriem iesniegt Baltijas jautājumu izskatīšanai ANO speciālajā dekolonizācijas apakškomisijā.⁴ Tomēr ārlietu ministru sanāksmē tika nolemts, ka tas nebūs lietderīgi, jo pēc konsultācijām bija skaidrs, ka ANO valstu vairākums neatbalsta Baltijas jautājuma apspriešanu.

1985. gada 25.–26. jūlijā Baltijas jautājums starptautisku skanējumu ieguva Kopenhāgenas tribunālā, ko noorganizēja baltiešu trimdas organizācijas, piesaistot sabiedrībā pazīstamus politiķus, juristus, zinātniekus un augstskolu mācībspēkus. Tribunāls izvirzīja Padomju Savienībai apsūdzību par Baltijas valstu okupāciju un represijām pret to iedzīvotājiem. Kopenhāgenas tribunāls bija organizēts tiesiski korrekti, paredzot apsūdzēto un liecinieku noklausīšanās procedūru. Tribunāls aicināja Padomju Savienību sniegt paskaidrojumus par tai izvirzītajām apsūdzībām, bet tā nenosūtīja savus pārstāvjus uz tribunāla sēdēm. Par tribunāla priekšsēdētāju iesākumā piekrita būt ANO ģenerālsekretāra referents Āfrikas un Afganistānas jautājumos Fēlikss Ermakors (*Felix Ermacora*), kas pēdējā brīdī atteicās, jo tika nosūtīts uz Dienvidāfriku kārtot aktuālus jautājumus. Tādējādi par tribunāla vadītāju kļuva Insbrukas Universitātes profesors Teodors Feiters (*Theodor Veiter*), bet par tiesnešiem – Eiropas Padomes Cilvēktiesību komitejas priekšsēdētājs Džeimss Fosets

² Blūzma, V., Celle, O., Jundzis, T., Lēbers, D., Levits, E., Zīle, Ļ. Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998, ISBN 9984-643-00-X, 425. lpp.

³ Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918–1998. Rīga: Nordik, 1999, ISBN 9984-510-64-6, 160.–161. lpp.

⁴ Turpat, 161. lpp.

(James Fawcett), bijušais Zviedrijas premjera vietnieks Pērs Almarks (*Per Ahlmark*) un Francijas parlamenta deputāts Žans Mari Dajē (*Jean-Marie Daillet*). Par lieciniekiem bija uzaicināti 17 cilvēki. Tribunāls beidzās ar īpaša manifesta pieņemšanu, kurā bija nosodīts Baltijas valstu okupācijas fakts, kā arī atzīmēts, ka padomju režīma politika ir novedusi pie baltiešu tautu identitātes apdraudējuma un to kolonizācijas.⁵ Kopenhāgenas tribunāls sasniedza savu mērķi, jo Baltijas jautājums noskanēja pasaules presē, tam īpašu uzmanību pievērsa Skandināvijas valstu sabiedrība.

ASV aktivitātes Baltijas jautājumā 80. gados pieauga prezidenta Ronalda Vilsona Reigana (*Ronald Wilson Reagan*) administrācijas darbības laikā. 1982. gada 14. jūnijā tika pieņemts lēmums, ka turpmāk ASV katru gadu šī diena tiks atzīmēta kā Baltijas brīvības diena. R. Reigana administrācija centās aktualizēt Baltijas jautājumu arī starptautiskās organizācijās. 1983. gada 27. jūnijā ASV vēstnieks ANO nāca klajā ar paziņojumu, ka, apspriežot dekolonizācijas jautājumu, noteikti jārunā arī par okupētajām Baltijas valstīm. Viņš atzīmēja, ka padomju režīms Baltijas valstīs rupji pārkāpj cilvēktiesības, ka tas viss ir klajā pretrunā ar ANO Statūtiem un Helsinku konferences dokumentos apstiprinātajiem principiem.⁶

Mihaila Gorbačova nākšana pie varas Padomju Savienībā saistījās ar mēģinājumiem veikt demokrātiskas reformas valstī, kas sastapa Rietumvalstu atbalstu. M. Gorbačova *perestroika* un *glasnostj* sekmēja attiecību uzlabošanos starp PSRS un Rietumvalstīm, kas dažreiz pretrunīgi ietekmēja pieeju Baltijas jautājumam. Attiecību uzlabošanas labad ASV neizdarīja vērā ņemamu spiedienu uz PSRS, nepieprasīja tās tūlītēju aiziešanu no Baltijas valstīm un Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības atjaunošanu. ASV Baltijas jautājuma risināšanā 80. gadu vidū un otrajā pusē piekopa lēnas evolūcijas ceļu. Bet M. Gorbačova politika ļāva baltiešiem atklāti paust savu neapmierinātību ar padomju režīmu, un tādējādi problēma ieguva starptautisku skanējumu. Tas labi parādījās ASV un PSRS sabiedrības pārstāvju tikšanās laikā t. s. Čatokvas dialoga ietvaros 1986. gada septembrī Jūrmalā. Pirms došanās uz Jūrmalu Valsts departaments pārliecināja PBLA vadību, ka tas nekādi neietekmēs neatzišanas politiku, bet tieši pretēji – dos iespēju plašai sabiedrībai atgādināt par Baltijas valstu okupāciju, rusifikāciju un cilvēktiesību pārkāpumiem. Visi ASV delegācijas locekļi pirms došanās uz Jūrmalas konferenci tika informēti par sarežģīto Latvijas vēsturi.⁷

ASV delegācija konferencē Jūrmalā ieradās 200 cilvēku sastāvā vēstnieka un prezidenta speciālā padomnieka Džeka Metloka (*Jack Matlock*) vadībā. Tajā bija iekļauti arī astoņi ASV latviešu trimdas organizāciju pārstāvji. Jūrmalas konferenci ASV uzskatīja par *glasnostj* politikas pārbaudījumu, bet PSRS gribēja izspēlēt Baltijas kārti – amerikāņi brauc uz Latviju, tātad atzīst to PSRS robežās. Padomju pusei lielu pārsteigumu konferences atklāšanā radīja Dž. Metloka runa, kuras sākums bija latviešu valodā, bet turpinājums krievu valodā. Dž. Metloks paziņoja, ka ASV jo-projām neatzīst un neakceptē Latvijas okupāciju un iekļaušanu Padomju Savienībā. ASV delegācijas vadītājs uzsvēra, ka latviešiem, igauņiem un lietuviešiem jādod tiesības pašiem noteikt, kā viņi vēlas dzīvot turpmāk – PSRS sastāvā vai kā neatkarīgas valstis.⁸

⁵ *Spilners, I.* Mēs uzvarējam! ..., 225. lpp.

⁶ *Latvia and the USA: From Captive Nations to Strategic Partner.* Ed. by Daunis Auers. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2008, ISBN 978-9984-45-017-9, p. 43.

⁷ *Blūzma, V. u. c.* Latvijas valsts ..., 436. lpp.

⁸ *Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A.* Latvijas vēsture. 20. gadsimts. 2. papildinātais izd. Rīga: Jumava, 2005, ISBN 9984-05-979-0, 389. lpp.

1987. gadā Baltijas padomju republikās sākās t. s. “kalendāra nemieri”, kad sabiedrība sāka publiski atzīmēt traģiskos notikumus 1939. gada 23. augustā (Molotova–Ribentropa pakta parakstīšana) un 1941. gada 14. jūnijā (PSRS īstenotā Baltijas valstu iedzīvotāju masveida deportācija). Padomju režīms ar spēku centās nepieļaut šādas akcijas. ASV valdība bija informēta par PSRS varas iestāžu asu reakciju pret Baltijas republiku iedzīvotājiem. Amerikas Latviešu apvienības (turpmāk – ALA) vadītājs Aristīds Lambergs šajā sakarā nosūtīja vēstuli ASV prezidentam ar lūgumu ietekmēt Maskavas politiku baltiešiem labvēlīgā virzienā. ALA arī nosauca konkrētas prasības, kas būtu jāizpilda, risinot Baltijas jautājumu. Latviešu trimdas vadītāji aicināja ASV sekmēt PSRS okupācijas karaspēka tūlītēju izvākšanu no Baltijas valstīm, izbeigt rusifikācijas politiku, atbrīvot politiski ieslodzītos, pārtraukt latviešu jauniešu iesaukšanu Padomju armijā. Bet šādas idejas nerada atbalstu ASV prezidenta Džordža Buša (vecākā) administrācijā. Viņš uzskatīja, ka svarīgāk ir sekmēt reformas PSRS, stiprināt M. Gorbačova pozīcijas, tā pārbūves politiku. Dž. Bušs realizēja ļoti uzmanīgu politiku, uzskatot, ka nedrīkst sasteigt notikumus, ka Baltijas jautājums nevar būt par šķērslī atbrūošanas problēmas un Rietumu–Austrumu sadarbības risinājumam. Tas labi parādījās abu valstu līderu tikšanās laikā 1989. gada 2.–3. decembrī Maltā. Pārrunājot Baltijas jautājumu, Dž. Bušs nepieprasīja M. Gorbačovam tūlītēju Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. ASV prezidents vienīgi uzsvēra, ka PSRS nedrīkst Baltijas valstīs lietot spēku un vardarbīgi apturēt tautas kustību. Maltas tikšanās laikā M. Gorbačovs publiski neatzina Baltijas valstu tiesības uz neatkarību.⁹

1990. gada pavasarī, Baltijas valstīs pieņemoties spēkā neatkarības tendencēm, pakāpeniski mainījās arī ASV pozīcija. 23. martā Senāts pieņēma rezolūciju, kurā apsveica brīvas parlamenta vēlēšanas Lietuvā. Rezolūcijā bija izvirzīta prasība PSRS valdībai sākt sarunas ar Lietuvu, lai atrisinātu jautājumu par lietuviešu tautas tiesībām uz neatkarību.¹⁰ M. Gorbačova vizītes laikā ASV 1990. gada maijā tika noslēgts abu valstu tirdzniecības līgums, kura ratifikācija bija atkarīga no Padomju Savienības politikas pret Baltijas republikām. ASV paziņoja, ka līgums nestāsies spēkā, ja PSRS neatceļ Lietuvas blokādi. 1991. gada sākumā situācija Baltijas republikās saasinājās. Notika PSRS speciālās nozīmes karaspēka vienību uzbrukums cilvēkiem pie Viļņas televīzijas torņa. 13. janvārī bija civiliedzīvotāju upuri arī Rīgā. Šādā situācijā 22. janvārī ASV Kongress pieņēma diezgan asu rezolūciju, kurā nosodīja PSRS represijas Latvijā un Lietuvā. Atbildot uz to, PSRS valdība apsolīja, ka turpmāk Baltijas republikās visas problēmas tiks risinātas bez militāra spēka pielietošanas. Redzot ASV atbalstošo pozīciju Baltijas jautājumā, arī citas Rietumvalstis sāka aktīvāk atbalstīt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības centienus. 12. februārī Islande atzina Lietuvas valsti. 19. martā Dānija parakstīja protokolu par sadarbību ar Latviju. Jūnijā Baltijas valstu pārstāvji kā viesi piedalījās EDSO konferencē Berlīnē.¹¹

Aplūkojot Baltijas jautājuma starptautisku risinājumu 80. gados, jāatzīmē, ka zināma loma tajā bija arī Lielbritānijai. M. Tečere, kas apskatāmajā laikā bija valdības vadītāja, pamatos atbalstīja ASV prezidenta R. Reigana pieeju Baltijas jautājumam. Anglija uzsvēra neatzišanas politiku attiecībā uz padomju režīmiem Baltijas republikās, aicināja PSRS valdību atļaut baltiešiem brīvi paust savas domas par neatkarības

⁹ *Bush, Dzh., Skoukroft, B.* Mir stal drugim. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 2004, ISBN 978-5-317-03634-8, s. 159–160.

¹⁰ ASV Senāta 1990. gada 23. marta rezolūcija. LNA LVA, 2197. f., 1-v. apr., 104. l., 309.–312. lp.

¹¹ *Jundzis, T.* Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš 1989–1993. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2010, ISBN 978-9934-8114-0-1, 47.–54. lpp.

atjaunošanu. Lielbritānijas valdības pozīciju labi raksturoja 1980. gada septembrī tās Ārlietu ministrijas izstrādātais dokuments "Baltijas valstis: 40 gadi zem padomju varas kontroles". Dokumentā bija objektīvi atspoguļota Baltijas valstu inkorporācijas vēsture, detalizēti izgaismotas padomju režīma represijas pret Igaunijas, Latvijas un Lietuvas iedzīvotājiem, kā arī izvērtēta nacionālistu un disidentu kustības loma cīņā pret padomju režīmu. Anglijas valdība konceptuāli iestājās par evolucionāru, nevis revolucionāru Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu.¹²

M. Tečeres valdības nostāja Baltijas jautājumā labi parādījās arī Ārlietu ministrijas Austrumeiropas un Padomju Savienības departamenta vadītāja Simona J. Buta (*Simon J. Butt*) vēstulē kapteinim Ērikam Valkeram (*Erick Walker*). Uz Valkera jautājumu, kāda pašlaik ir Anglijas pozīcija Baltijas jautājumā, S. J. Buta atbildēja, ka valdība jau vairāk nekā 40 gadus nav atzinusi par likumīgu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas okupāciju, bet kopā ar citām Rietumvalstīm atzinusi tikai *de facto* inkorporācijas faktu.¹³

Atmodas periodā 80. gadu otrajā pusē Apvienotā Karaliste un tās valdības vadītāja M. Tečere neizcēlās ar īpaši aktīvu pozīciju Baltijas jautājumā. Pamatos M. Tečeri vairāk uztrauca reformas un stabilitātes nodrošināšana Padomju Savienībā, nevis Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības ātrāka atjaunošana. 1989. gada augustā britu valdības, masu mediju un sabiedrības uzmanību piesaistīja Baltijas ceļa akcija. Tādi ietekmīgi laikraksti kā *The Times* un *Financial Times*, analizējot notiekošo akciju, neizvirzīja ideju par Baltijas valstu suverenitāti. Tika uzsvērtā nepieciešamība nodrošināt stabilitāti PSRS un visu risināt sarunu ceļā, bez jebkāda spiediena. Savukārt *The Guardian* atzina, ka Lietuva (Baltijas valstis) ir Padomju Savienības sastāvdaļa.¹⁴ Kopumā M. Tečeres vadītās Lielbritānijas politiku 80. gados pret Baltijas jautājumu var raksturot kā uzmanīgu un piesardzīgu. Tā nesteidzās notikumiem pa priekšu, bet ieņēma nogaidošu pozīciju. Trauksmainajās 1990. gada pavasara dienās, kad Baltijas valstis bija deklarējušas ceļu uz neatkarības atjaunošanu, M. Tečere telefona sarunā ar M. Gorbačovu nevis aicināja viņu ātrāk labot vēsturisko netaisnību un atzīt šo valstu patstāvību, bet izteicās tikai par spēka nelietošanu pret civiliedzīvotājiem. M. Tečere uzskatīja, ka spiediens uz Maskavu var būt kontrproduktīvs.

Lielbritānijas pieeja būtiski mainījās pēc 1991. gada augusta puča Maskavā un PSRS sabrukuma. To apliecina Apvienotās Karalistes Ārlietu ministrijas Pētniecības un analīzes departamenta septembrī sagatavotais apjomīgais dokuments "Lielbritānija un Baltijas valstis", kurā apkopota bijušās valdības vadītājas M. Tečeres un arī esošā premjera Džona Meidžora (*John Major*) pieeja Baltijas valstīm. Dokumenta ievaddaļā uzsvērts, ka Lielbritānija vienmēr ar dziļām simpātijām izturējusies pret Baltijas tautu cīņu par neatkarības atjaunošanu, tā nekad nav atzinusi PSRS realizēto brutālo Baltijas valstu aneksiju. Premjers Dž. Meidžors, 1991. gada septembrī viesodamies Maskavā, oficiāli paziņoja, ka Lielbritānija ir atzinusi visu triju Baltijas valstu neatkarību un aicina starptautisko sabiedrību sekot tās piemēram. Dž. Meidžors arī uzsvēra, ka viņš atbalsta Baltijas valstu ātru uzņemšanu ANO un citās starptautiskās organizācijās. Ārlietu ministrs Duglass Hērds (*Duglas Hurd*), uzstādamies Eiropas Kopienas valstu ārlietu ministru sanāksmē Briselē, savukārt aicināja

¹² Apvienotās Karalistes Ārlietu ministrijas dokuments "Baltijas valstis: 40. gadi zem padomju varas kontroles, 1980. gada septembris". The National Archive (TNA), Foreign Office (FO), 973/111.

¹³ Austrumeiropas un Padomju Savienības departamenta vadītāja S. J. Butta vēstule kapteinim Ērikam Valkeram, 1980. gada 7. maijs. TNA, FCO 28/473.

¹⁴ *Taurēns, J.* Latvijas neatkarības atjaunošana 1988.–1991. gadā: ārpolitikas problēmas. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1990. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 419. lpp.

bez jebkādas kavēšanās pieņemt kopīgu rezolūciju par Baltijas valstu atzīšanu un diplomātisko attiecību nodibināšanu. Viņš arī ierosināja Eiropas Kopienai sniegt Baltijas valstīm politisku un ekonomisku atbalstu ceļā uz to valstiskuma ātrāku nostiprināšanu. Dokumentā bija uzsvērts, ka, pateicoties Apvienotās Karalistes un Francijas atbalstam, 12. septembrī ANO Drošības padome vienbalsīgi rekomendēja uzņemt Igauniju, Latviju un Lietuvu par pilntiesīgām ANO locekļēm.¹⁵ Pēc ārlietu ministra D. Hērda domām, pašreizējā posmā pats svarīgākais ir efektīva ekonomiska, finansiāla un politiska palīdzība Baltijas valstīm, lai tās ātrāk varētu veikt nepieciešamās reformas un pārvarēt 50 gadu ilgās aneksijas sekas.

Izvērtējot Francijas pieeju Baltijas jautājumam 80. gados, var konstatēt, ka Francijas prezidents Fransuā Miterāns (*François Mitterrand*), tāpat kā viņa priekšgājēji, realizēja ļoti uzmanīgu politiku. F. Miterāns apsvēca M. Gorbačova reformu kursu un izteica cerību, ka tādējādi PSRS var kļūt par demokrātisku valsti, kurā tiks ievērotas cilvēktiesības un pamatbrīvības. Lai nesārūgtinātu M. Gorbačovu un neradītu tam papildu problēmas, Francijas vadītāji 80. gadu otrajā pusē oficiāli neizteicās par Baltijas jautājumu. Sākoties plašai tautas kustībai Baltijas republikās, Francijas valdība atzīmēja, ka tā vairāk ir PSRS iekšpolitiska problēma, nevis starptautiskās sabiedrības jautājums. Citāda bija Francijas preses pozīcija, piemēram, laikrakstā *Le Monde* parādījās rakstu sērija, kurā tika uzsvērts Baltijas valstu prettiesiskās okupācijas, aneksijas un inkorporācijas jautājums PSRS sastāvā 1940. gadā. Atmoda Baltijas valstīs, atklāta padomju režīma kritika radīja zināmu pārsteigumu un pat bailes Francijas valdībā. Pārsteigumu tāpēc, ka tas notika valstī, kura pirms dažiem gadiem bija stabila un kuru respektēja visā pasaulē. Bailes tāpēc, ka padomju režīma novājināšanās un sabrukums varēja radīt nestabilitāti visā Eiropā un pat pasaulē. Francijas prezidents F. Miterāns vēlējās, lai visas pārmaiņas notiktu gludi, bez lieliem satricinājumiem. Viņš 80. gadu beigās isti nesaprata, kurp virzās Baltijas valstu nacionālās kustības, kādi ir to galamērķi. F. Miterānu uztrauca baltiešu tautas kustību lielā degsmē un nepatika, ko tā izraisīja Maskavā. Francijas lideris ļoti labi atcerējās, kā savulaik padomju režīms izrikojās ar tautas kustību Ungārijā un Čehoslovākijā, kādas represijas piedzīvoja šo valstu iedzīvotāji.¹⁶

Ņemot vērā situācijas attīstību Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, F. Miterāns 1990. gada 24. maijā paziņoja, ka Francija nekad nav atzinusi Baltijas valstu aneksiju, ka tā nav nodevusi PSRS šo valstu zeltu, kas savulaik tika noguldīts *Banque de France*. Viņš arī uzsvēra, ka Francija ir pret spēka pielietošanu Baltijā. Vienlaikus F. Miterāns atzīmēja, ka visas trīs Baltijas valstis vēl ir integrētas PSRS un to centieni pēc neatkarības rada nopietnas problēmas M. Gorbačovam. Viņš atzina, ka Francija šādā situācijā nevēlas pieliet papildu eļļu ugunij. Francijas īstenotā specifiskā Baltijas politika parādījās arī EDSO konferences laikā Parīzē, kad tā atbalstīja PSRS iebildumus pret Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pārstāvju uzaicināšanu. Neņemot vērā cilvēku upurus un vardarbību, ko padomju režīms 1991. gada janvārī pieļāva Viļņā un Rīgā, F. Miterāns tomēr nekonkretizēja Francijas pieeju Baltijas jautājumam un neaicināja pārējās Rietumvalstis tūlīt atzīt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarību.¹⁷

¹⁵ Apvienotās Karalistes Ārlietu ministrijas Pētniecības un analīzes departamenta sagatavotais dokuments "Lielbritānija un Baltijas valstis", 1991. gada septembris. TNA, FCO, 972/236.

¹⁶ *Champonnois, S. French policy towards the Baltic states, 1939–1991: from abandonment to reunion.* In: *The Baltic Question during the Cold War.* Ed. by John Hiden, Vahur Made and David Smith. London and New York: Routledge, 2008, ISBN 10: 0-415-37100-7(hbk), pp. 96–97.

¹⁷ *Champonnois, S. French policy towards ...*, p. 98.

Pēc 1991. gada augusta puča izgāšanās Maskavā F. Miterāns krasi mainīja pieeju Baltijas valstu problēmai. Francijas valdība saprata, ka Baltijas jautājums nav tikai PSRS iekšpolitiska problēma, ka tās ir Otrā pasaules kara sekas, kas joprojām nav atrisinātas. F. Miterāns šoreiz nostājās Baltijas valstu ātrākas neatkarības atjaunošanas atbalstītāja pozīcijās. Francija neņēma vērā M. Gorbačova iebildumus, ka tas ir pret-runā ar PSRS Konstitūciju. Ārlietu ministrs Rolāns Dimā (*Rolan Dumas*) paziņoja, ka tuvākajā laikā notiks augsta līmeņa Francijas politiķu vizīte Baltijas valstīs un ka viņa valsts nekavējoties ar Igauniju, Latviju un Lietuvu atjaunos diplomātiskās attiecības, kuras tika pārtrauktas 1940. gadā. Parīzes Nacionālā valodu un civilizāciju institūta pētniece Suzanna Šamponuā (*Suzanne Champonnois*) uzskata, ka Francija visus aukstā kara politikas gadus, vadoties no savām interesēm, centās uzturēt labas attiecības ar PSRS un Baltijas valstu jautājumu izlikās aizmirsusi. Baltijas valstu neatkarības atjaunošana 1990.–1991. gadā nebija Francijas valdības darbības rezultāts, tā vairāk bija vērotāja nekā aktīva šī procesa dalībniece.¹⁸

Aplūkojot Vācijas Federatīvās Republikas īstenoto Baltijas politiku 80. gadu beigās – 1990.–1991. gadā, var konstatēt, ka tā kopumā bija pasīvs spēlētājs, jo bija aizņemta ar abu Vāciju apvienošanās problēmām. Kanclers Helmūts Kols (*Helmut Kohl*) Baltijas valstu jautājumu neuzskatīja par aktuālu Vācijas ārpolitikā. Pēc viņa domām, augstākā prioritāte bija Vācijas apvienošana, un tam savukārt bija nepieciešamas labas attiecības ar Maskavu. Viennozīmīgi var apgalvot, ka Vācija šajā laikā ievēroja t. s. reālpolitikas principus. Bonna saglabāja uzticību neatzišanas politikai, bet tas vairāk izpaudās juridisku kategoriju līmenī, nevis praktiskajā politikā. Jaunas vēsmas VFR pieejā parādījās pēc 1991. gada augusta, kad Baltijas valstis jau bija oficiāli aizgājušas no PSRS. Vācija kopā ar citām Rietumvalstīm spēra konkrētus soļus, lai atjaunotu diplomātiskās attiecības ar trijām Baltijas valstīm. Tas pavēra iespējas vācbaltiešiem atjaunot saites ar savu vēsturisko tēvzemi.¹⁹

Būtiska loma Baltijas valstu neatkarības atjaunošanā 80. gadu beigās un 1990.–1991. gadā bija tieši procesiem Padomju Savienībā. Jāatzīst, ka PSRS līderis M. Gorbačovs izrādīja zināmu interesi par nacionālo atmodu Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, tomēr viņš līdz pašam padomju impērijas sabrukumam uzskatīja, ka Baltijas valstīm jābūt Padomju Savienības sastāvā. 1987. gadā M. Gorbačovs kompartijas vadības apspriedē puda bažas par nacionālisma aktivizēšanos Baltijas padomju republikās un Rietumvalstu centieniem to atbalstīt. M. Gorbačovs nevēlējās pieņemt, ka Jaltas–Potsdamas sistēmas noārdīšana nav iespējama bez Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas. Viņš Rietumvalstu līderiem centās iegulvot, ka Baltijas jautājums ir tikai pašas PSRS iekšēja problēma. Vadošo Rietumvalstu līderi – R. Reigans, Dž. Bušs (vecākais), M. Tečere, F. Miterāns, H. Kols – baidoties, ka Padomju Savienības ātrs sabrukums var izraisīt globālu nestabilitāti un kodolieroču izplatību, atbalstīja M. Gorbačovu un neforsēja Baltijas jautājuma ātru atrisināšanu. PSRS to izmantoja savās interesēs. Līdz pat Maltas samitam 1989. gadā ASV sarunās ar PSRS neizvirzīja Baltijas valstu problēmu.²⁰

Pozitīva loma Baltijas jautājuma risinājumā bija pirmajām demokrātiskajām parlamenta vēlēšanām Padomju Savienībā, kas notika 1989. gadā. Jaunievelētā PSRS

¹⁸ *Champonnois, S. French policy towards ..., p. 99.*

¹⁹ *Readman, K. S. West Germany and the Baltic question during the cold War. In: The Baltic Question during the Cold War. Ed. by John Hiden, Vahur Made and David Smith. London and New York: Routledge, 2008, ISBN 10: 0-415-37100-7(hbk), pp. 124–125.*

²⁰ *Khudoley, K. Soviet foreign policy during the Cold War: The Baltic factor. In: The Baltic Question during the Cold War ..., p. 67.*

Augstākā Padome izveidoja komisiju, kas izvērtēja Molotova–Ribentropa paktu un tā slepeno protokolu. Pēc ilgām un sarežģītām debatēm Augstākā Padome akceptēja komisijas slēdzienu un nosodīja šo PSRS un nacistiskās Vācijas līgumu, novērtējot to kā prettiesisku un spēkā neesošu. Viens no demokrātisko spēku līderiem PSRS Augstākajā Padomē, Aleksandrs Jakovļevs, atzina, ka šāds lēmums kļūva par nozīmīgu notikumu Baltijas valstu ceļā uz neatkarību. 1990. gada pavasarī Baltijas republikās notika parlamenta vēlēšanas, kurās uzvarēja demokrātiskie spēki, kuri uzsāka neatkarības atjaunošanu. Baltijas valstis šajā situācijā sev atrada ļoti nozīmīgu sabiedroto – Borisu Jeļcinu (*Boris El'cin*), kurš bija Krievijas Federācijas Augstākās Padomes priekšsēdētājs. 1990.–1991. gadā starp B. Jeļcina vadīto Krieviju un Baltijas valstīm izveidojās ciešas attiecības. Krievija atzina PSRS akciju nelikumību Baltijas valstīs 1940. gadā un pat to okupācijas faktu. PSRS konservatīvie spēki savukārt nosodīja šādu Jeļcina politiku. 1991. gada vasarā šie spēki Maskavā noorganizēja puču un atstūma M. Gorbačovu no varas. Puča uzvaras gadījumā lielas briesmas draudēja arī B. Jeļcinam un tā realizētajai politikai. Demokrātiskie spēki tomēr uzvarēja, un tūlīt pēc puča sagrāves 1991. gada 24. augustā Krievijas Federācijas prezidents B. Jeļcins izdeva dekrētu par diplomātisko attiecību nodibināšanu ar visām trijām Baltijas valstīm un to neatkarības atzīšanu. PSRS Augstākā Padome Baltijas valstīs atzina 1991. gada 6. septembrī. Šādam Krievijas un PSRS solim drīz vien sekoja daudzas Rietumvalstis, pieņemot lēmumu par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas suverenitāti. Līdz ar to 50 gadus pēc Baltijas valstu okupācijas beidzot tika pielikts punkts Baltijas problēmai.²¹

Kopsavilkums

Baltijas jautājums 20. gadsimta 80. gados tika apspriests dažādās starptautiskās organizācijās un forumos, tajā skaitā EDSO apspriedēs, Eiropas Padomes Parlamentārajā asamblejā un arī Eiropas Parlamentā. Atsevišķu Rietumvalstu presē 1985. gada vasarā zināmu rezonansi radīja t. s. Kopenhāgenas tribunāls, kas Padomju Savienības rīcību Baltijas valstīs 1940. gada jūnijā novērtēja kā okupāciju. Jauni akcenti ASV Baltijas politikā parādījās prezidenta Ronalda Reigana prezidentūras laikā. ASV oficiāli izvirzīja ideju par Baltijas jautājuma apspriešanu ANO institūcijās. Tomēr 80. gadu otrajā pusē, neskatoties uz krīzes procesiem Padomju Savienībā un tās zināmu novājināšanos, ASV necentās forsēt Baltijas jautājuma atrisinājumu. ASV izvēlējās dialoga un kompromisa politiku, tādējādi cenšoties nesabojāt attiecības ar Padomju Savienību un panākt saprašanos ar to globālu problēmu risināšanā, piemēram, bruņošanās limitēšanas jautājumā. Spilgts piemērs te bija prezidenta Dž. Buša (vecākā) politika. Arī Lielbritānijas premjerministre M. Tečere īstenoja līdzīgu pieeju. Viennozīmīgi M. Tečerei daudz svarīgāks bija dialogs un stabilitāte attiecībās ar Padomju Savienību, nevis Baltijas valstu neatkarības ātrāka atjaunošana. Francija un Vācija diezgan ilgu laiku balstījās uz t. s. reālpolitiku un piekrita PSRS līdera M. Gorbačova apgalvojumam, ka baltiešu neatkarības prasības ir Padomju Savienības iekšpolitiska problēma. Francijas prezidents F. Miterāns un Vācijas kanclers H. Kols, vadoties no savu valstu nacionālajām interesēm, vairāk domāja par atbalstu M. Gorbačovam un tā uzsāktajām reformām, nevis par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Radikāls pavērsiens Baltijas jautājumā iezīmējās 1991. gada augustā un septembrī, kad pēc puča izgāšanās Maskavā PSRS Augstākā Padome atzina Baltijas

²¹ Khudoley, K. Soviet foreign policy ..., pp. 68–70.

valstu neatkarību. Tam drīz vien sekoja arī daudzas Rietumvalstis. Līdz ar to starptautiskajās attiecībās 90. gadu sākumā beidza pastāvēt Baltijas valstu jautājums.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. The Baltic Question during the Cold War. Ed. by John Hiden, Vahur Made and David J. Smith. London and New York: Routledge, 2008.
2. *Blūzma, V., Celle, O., Jundzis, T., Lēbers, D., Levitsa, E., Zīle, Ļ.* Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998.
3. *Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A.* Latvijas vēsture. 20. gadsimts. 2. papildinātais izd. Rīga: Jumava, 2005.
4. *Bush, Dzh., Skoukroft, B.* Mir stal drugim. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 2004.
5. *Champonnois, S.* French policy towards the Baltic states, 1939–1991: from abandonment to reunion. In: The Baltic Question during the Cold War. Ed. by John Hiden, Vahur Made and David Smith. London and New York: Routledge, 2008, ISBN 10: 0-415-37100-7(hbk), pp. 96–97.
6. *Jundzis, T.* Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš 1989–1993. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2010.
7. Latvia and the USA: From Captive Nations to Strategic Partner. Ed. by Daunis Auers. Rīga: Academic Press of the University of Latvia, 2008.
8. *Spilners, I.* Mēs uzvarējām! Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un Sadarbības Konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi 1972–1986. Rīga: Elpa, 1998.
9. *Taurēns, J.* Latvijas neatkarības atjaunošana 1988.–1991. gadā: ārpolitikas problēmas. No: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1990. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-15-4, 419. lpp.

Arhīvu dokumenti

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA)

1. Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) Informācijas biroja arhīvs Minsterē, 2197. f., 1-v apr., 104. l.

The National Archive (Lielbritānijas Nacionālais arhīvs)

1. Foreign Office (Ārlietu ministrijas) fonds, 973/111.
2. Foreign and Commonwealth (ārlietu un sadraudzības) fonds, 28/473, 972/236.

Publicētie dokumenti

Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918–1998. Rīga: Nordik, 1999.